

HET RADIOTOESTEL IN DE W.O.II IN BELGIË

Verslag van een verkennend onderzoek door Gidi Verheijen

De auteur heeft een gedetailleerd onderzoek uitgevoerd naar de geschiedenis van het radiotoestel in de Tweede Wereldoorlog in Nederland. De resultaten hiervan worden vastgelegd in een boek dat naar verwachting begin 2009 uitkomt.

Om de gebeurtenissen in Nederland beter te kunnen plaatsen, heb ik ook enkele naspeuringen gedaan naar de geschiedenis van het radiotoestel in de omliggende landen tijdens de Duitse bezetting. Behalve Nederland en België waren namelijk o.a. ook Polen, Noorwegen, Denemarken en Frankrijk door de Duitsers bezet.

Terwijl er diverse bronnen zijn die althans enig licht werpen op de wederwaardigheden van het radiotoestel in WO II in Nederland, zijn er nauwelijks geschriften die informatie geven over wat in dezelfde periode in België is voorgevallen. In Nederland kennen we bijvoorbeeld het standaardwerk van dr. L. de Jong, "Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog". Dat besteedt op een tiental pagina's vooral aandacht aan de collectieve confiscatie van radiotoestellen in 1943. De reeks "België in de Tweede Wereldoorlog" rept echter met geen woord over het thema radiotoestellen en hetzelfde geldt voor diverse andere boeken die België in WO II behandelen. Gelukkig blijken Belgische rijks- en stadsarchieven en het "Bundesarchiv" in Berlijn documenten in bewaring te hebben over dit onderwerp. Behalve het "Bundesarchiv" in Berlijn, heb ik voor een verkennend onderzoek de volgende archieven in België bezocht: het Rijksarchief in Kortrijk en de stadsarchieven van Antwerpen, Gent, Brugge, Oostende, Veurne en Diksmuide. De keuze van deze archieven zal in het vervolg duidelijk worden.

Eén van de eerste gebeurtenissen na het begin van de bezetting m.b.t. radiotoestellen vindt plaats op 27 juli 1940. De Militaire Bevelhebber in België en Noord-Frankrijk vaardigt een verordening uit die bepaalt dat het verboden is te luisteren naar Engelse zenders en de opgevangen berichten te verspreiden. Eind 1941 (23 december) wordt het verbod zelfs uitgebreid tot alle andere dan Duitse zenders. De Belgen onttrekken zich op grote schaal aan het verbod en luisteren toch stiekem naar de Engelse en Nederlandstalige uitzendingen van de BBC. Veel Belgen worden betrapt of verraden en door Duitse rechtbanken in België berecht en gestraft. Verbeurdverklaring van het betrokken radiotoestel is daarbij een vanzelfsprekendheid.

Radiotoestellen worden overigens ook in andere gevallen als strafmaatregel in beslag genomen. Met name in het stadsarchief van Gent bevinden zich veel brieven van inwoners die na de bevrijding navraag doen naar hun radiotoestel dat door de bezetter als straf in beslag genomen is. Redenen voor de inbeslagname zijn behalve het luisteren naar verboden zenders, ook dienstweigering,

arbeidsweigering, spionage, sabotage en andere verzetsacties.

In Oostende moeten in 1941 ongeveer driehonderd vooraanstaande inwoners hun toestel afstaan op verdenking van "Engelschgezindheid".

Op 13 juni 1942 vindt in St. Michiels-Brugge een aanslag plaats op een collaborateur. Als strafmaatregel worden 14 inwoners als gijzelaar gevangen gezet en bovendien 50 radiotoestellen verbeurdverklaard (20 in stad Brugge en 30 in de buitengewesten). Ook wegens dienstweigering worden in Brugge radiotoestellen in beslag genomen.

Als vergelding voor een aanslag op een schildwacht van de Vlaamse Wacht op 12 juli 1942 in Antwerpen, moeten o.a. 500 radiotoestellen ingeleverd worden door bewoners van het stadsgedeelte waar de aanslag is gepleegd (Oude Leeuwenrui). Wegens het doorsnijden van een Wehrmacht kabel in de nacht van 19 op 20 oktober 1943 moeten inwoners van deze stad nog eens 100 radiotoestellen afstaan.

Al kort vanaf de inval in België vordert de Duitse Wehrmacht radiotoestellen bij lokale handelaren. De toestellen zijn nodig voor de ontvangst van de Duitse omroepzenders in lazaretten, kazernes en andere dienstruimten.

In Kortrijk worden het stadsbestuur en het politiecommissariaat belast met de vordering (Vlaams: opeising). De firma's MEGA, Knudde, Deloose, Ameye en Vergote leveren diverse toestellen, die deels worden gekocht, deels gehuurd en "geleend". Eén van de bestemmingen is het "Eisenbahn-Kameradschaftsheim" in Hotel Royal, in correspondentie ook wel aangeduid als "kameraadschapshuis der ijzerwegbedienden". Van twee toestellen die door de Kortrijkse radiohandel zijn geleverd bevinden zich de originele brochures nog in het Stadsarchief (SBR Super-Ondolina 395 en SBR Ondolinette 340, kopieën zijn bij de auteur beschikbaar).

Ook in Brugge moeten radiohandelaren, zoals Radio-Brugge, MEGA en firma Rouvroye, toestellen leveren voor lokaal gebruik door de Wehrmacht. Bestemmingen zijn hier o.a. gebouwen waar Duitse militairen ingekwartierd zijn, verder kazernes, een militaire bakkerij en ontspanningsruimten voor soldaten en officieren.

In Gent worden diverse adressen, waar zich vertegenwoordiging van de Duitse Wehrmacht bevinden, aangesloten op de "Gentsche Radiodistributie". Daarnaast moeten diverse radiohandelaren, zoals MEGA, Radio Bourse, Radio Dépannage, en de firma's Michel en Moeremans toestellen aan de Wehrmacht ter plaatse leveren.

Zoals in Nederland de Rijkscommissaris hele ladingen verordeningen uitstrooit over de bevolking, is het in België (dat lange tijd geen Duits burgerlijk, maar alleen een militair bestuur kent) de Militaire Bevelhebber die orde en structuur probeert te brengen in het dagelijks leven en de houding van de Belgen t.o.v. de bezetter.

Nog niet genoemde verordeningen op het terrein van radio c.q. radiotoestellen betreffen het

verbod om radiotelegrafisten en radio-technici op te leiden (20 mei 1942) en een verbod om "radio-ontvangstoestellen en afzonderlijke delen ervan te vervaardigen" (21 juli 1942). Eerder al hebben radio-amateurs volgens een verordening hun "radio-uitzendingsgereedschappen", zoals zenders, seinsleutels, voedingsapparaten, antennes en andere toebehoren, moeten inleveren. (In een brief van het gemeentebestuur van Oostende wordt voor het begrip amateurradiozender de in mijn taalopvatting fraaie, ietwat poëtische term "liefhebberuitzendpost" gebruikt.)

Een verordening zoals in Nederland (april 1941), die Joden verplichtte hun radiotoestel in te leveren, heb ik in België niet aangetroffen.

Op 22 juni 1941 valt Hitler met zijn leger Rusland binnen. Dat gaat gepaard met een enorme verplaatsing van manschappen en materieel. Om het alle Duitsers aan het Oostfront mogelijk te maken de radio-uitzendingen vanuit het moederland te beluisteren, beveelt Hitler in augustus 1941 radiotoestellen hiervoor beschikbaar te stellen. Propagandaminister Goebbels stelt voor dit doel een speciaal fonds, de "Ostspende", in. Het ligt nu voor de hand te denken dat de Duitse radio-industrie de opdracht krijgt de benodigde radiotoestellen te produceren. Maar de productie van radiotoestellen voor civiele toepassing ligt daar vrijwel volledig plat. Enerzijds is er gebrek aan materialen en grondstoffen en anderzijds is de Duitse industrie vrijwel geheel gericht op productie voor oorlogsvoering. Besloten wordt daarom de voor het Oostfront benodigde toestellen aan te kopen in het bezette westelijke gebied.

In Nederland wordt eind 1941 de winkelvoorraad van alle radiohandelaren gevorderd (maar ook betaald), terwijl de landelijke radioproducenten, met name Philips, opdrachten krijgen voor de productie van duizenden toestellen. Later worden ook toestellen in Frankrijk en België aangekocht. De eerste toestellen uit België, een zending van 1078 stuks, gaan op 17 maart 1943 per spoor naar Posen (Poznan). Posen ligt in voormalig Pools gebied (tussen Berlijn en Warschau) en heeft gunstige verbindingsmogelijkheden met het Oostfront. De operatie "Ostspende" is nogal chaotisch verlopen, zoals in mijn hiervoor genoemde boek gedetailleerd wordt beschreven. Uiteindelijk leverde Nederland ongeveer 25.000 toestellen, Frankrijk 45.000 en België ruim 15.000 stuks.

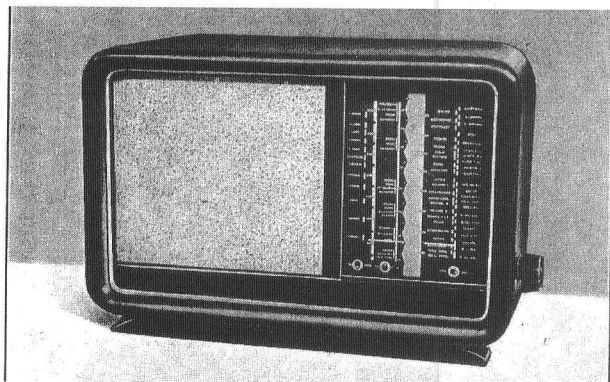
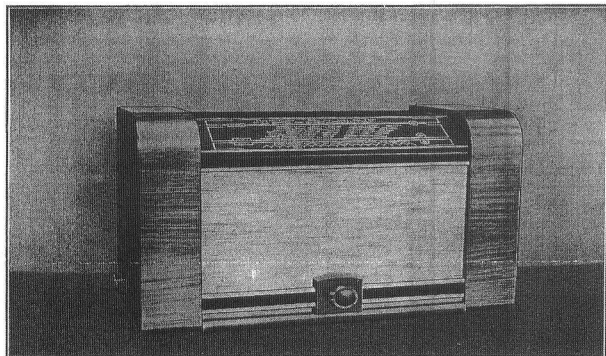
Begin 1944 heeft de Duitse Wehrmacht in het arrondissement Brugge behoefte aan nieuwe radiotoestellen, maar de lokale handel heeft geen toestellen meer in voorraad. Het stadsbestuur van Brugge benadert daarom de radiofabrikanten SBR, Bell Telephone en Philips. De eerste twee laten weten niet te kunnen leveren, gezien de verordening van 21 juli 1942, die de vervaardiging van radiotoestellen verbiedt. Philips antwoordt alleen te kunnen leveren met een speciale vergunning van de Generalbevollmächtigte für technische Nachrichtenmittel in Brussel en voegt een brochure bij uit het leveringsprogramma 1942 van de types 713U en 214U.

Op 4 april 1944, bijna een jaar na de afkondiging

van de algemene inleveringsplicht in Nederland, brengt de Militaire Bevelhebber in België en Noord-Frankrijk verordening 122/1 uit die bepaalt dat militaire commandanten in Gent, Antwerpen en Rijsel (Lille) gemachtigd zijn binnen hun ambtsgebied het bezit van radio-ontvangtoestellen te verbieden, en de inlevering ervan te gelasten. Waarom de Bevelhebber zich beperkt tot de genoemde steden en waarom de verordening een machtiging inhoudt en geen verplichte maatregel, is mij uit de aangetroffen documenten niet duidelijk geworden.

De Feldkommandant van Antwerpen laat op 11 april aanplakbiljetten ophangen waarin aan de inwoners van Groot-Antwerpen, het arrondissement Antwerpen en van de gemeenten Lier, Duffel, Heindonk, Waelhem en klein Willebroek opgedragen wordt hun radiotoestel uiterlijk op 18 april bij hun burgemeester in te leveren. Vrijgesteld van inlevering zijn aangeslotenen op de radiodistributie, Rijksduitsers en leden van Vlaamse en Waalse organisaties die nauwe relaties onderhouden met Wehrmacht of Waffen-SS.

Helaas heb ik in het stadsarchief van Antwerpen geen documenten kunnen vinden over de resultaten van de inlevering en de eventuele teruggave van de ingeleverde toestellen na de bevrijding. Of in Gent van een verplichte inlevering sprake is geweest heb ik niet kunnen vaststellen. Documenten hierover heb ik in het stadsarchief van Gent

Modellen uit het Philips-programma 1942. Boven het type 713U en onder type 214U. Beide toestellen zijn uitgerust met de buizen 2x UCH21, UBL21 en UY1N. De 713U kost 2550 fr, de 214U 1950 fr.

Over deze modellen is elders helaas geen of nauwelijks informatie te vinden. Kopieën van de complete brochures zijn bij de auteur beschikbaar.

namelijk niet kunnen aantreffen. Het is dus best mogelijk dat de verordening van 4 april 1944 in Gent niet door de plaatselijke Duitse gezagsdrager is uitgevoerd, omdat de verordening kennelijk een facultatief karakter had.

Anders liggen de zaken bij de Kreiskommandatur Brugge. Hier verbiedt Major Hoffman, Kreiskommandant van Brugge, op 10 april in de arrondissementen Brugge, Oostende, Diksmuide en Veurne het bezit van radio-ontvangtoestellen.

Bekendmaking van de Kreiskommandatur Brugge

Op grond van de verordening van den Militairen Bevelhebber in België en Noord-Frankrijk van 4 April 1944 betreffende de aflevering van Radio-Ontvangtoestellen (Verordeningblad 122 nr. 1) wordt bepaald :

In de Arrondissementen Brugge, Oostende, Diksmuide en Veurne wordt het bezit van Radio-Ontvangtoestellen verboden. Dit verbod geldt niet voor hen, die bij een Radio-Distributie aangesloten zijn. Aanwezige toestellen moeten tot 18 April 1944 bij den plaatselijken Burgemeester resp. bij de door hem te bepalen instantie volledig en ongeschonden worden afgeleverd. Elk af te leveren toestel moet voorzien zijn van een goed vastgemaakt kartonnen plaatje ter grootte van ongeveer 10 x 15 cm, waarop deze gegevens vermeld staan:

Merk, type, nummer en indien mogelijk de kostprijs van het toestel, alsmede naam, beroep en volledig adres van den eigenaar.

Aanhef van bekendmaking van de Kreiskommandant van Brugge van 10 april 1944

In de stadsarchieven van Diksmuide en Veurne, waar de stukken uit de periode WO II overigens nog niet echt zijn geïnventariseerd, heb ik helaas slechts een beperkt aantal documenten over radio-toestellen kunnen aantreffen. Daaronder bevinden zich overigens geen stukken over een eventuele verplichte inlevering in april 1944.

Van Oostende zijn over de inlevering nog wel veel gegevens (in het stadsarchief) aanwezig. De ruim 44.000 inwoners leveren hier 2.034 toestellen in. Het ook nog aanwezige register vermeldt alle namen, adressen en beroepen van de eigenaren, maar ook het merk, type en serienummer van hun radiotoestel. De beroepen variëren van visser, motorist, tapitsier en briefdrager tot hoofdtrainwachter, zeeman, slotmaker en leraar. Bijna alle toestellen zijn in april ingeleverd. Eén toestel volgt in mei en het laatste in juni.

Een door mij uitgevoerde steekproef van bijna 300 toestellen geeft een beeld van de verdeling van de 70 merken waarvan toestellen zijn ingeleverd. De grootste merken zijn weergegeven in de kolom hieronder. De niet genoemde merken hebben een aandeel van 2% of minder. Het aantal zelfbouw- of amateurtoestellen (in het register omschreven als "liefhebberspost") bedraagt 2%. Dat is opvallend laag in vergelijking met de 20% die ik voor "zelf-

bouwtoestellen" bij de inlevering in 1943 voor heel Nederland heb gevonden. Hierbij moet wel aangekend worden dat in Nederland onder zelfbouwtoestellen ook de toestellen zijn meegerekend die nog snel door creatieve inwoners in elkaar waren geknutseld. Deze stukjes huisvlijt werden ingeleverd in plaats van het echte toestel, dat voor de bezetter werd verborgen.

Het in Oostende meest ingeleverde Philips-toestel is het type 834A, met een totaal aantal van 50 stuks. Voor SBR is dat het type 535A met 20 toestellen.

Na de bevrijding in september krijgen alle eigenaren hun toestel weer terug, op vijf inwoners na wier toestel blijkt te zijn verdwenen. Een groot deel van de ongeveer 300 toestellen die in 1941 als represaille in beslag waren genomen duikt op in Hotel du Parc, het voormalige verblijf van de Ortskommandant. De meeste toestellen verkeren in slechte toestand door beschadigingen en

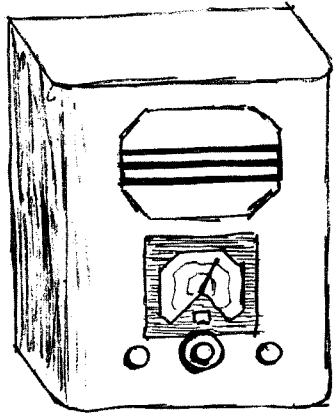
het ontbreken van de lampen. Een aantal toestellen worden door de eigenaren meegenomen, maar bijna 50 inwoners weigeren hun beschadigde eigendom terug te nemen. Het restant van 106 toestellen wordt uiteindelijk via het Beheer der Domeinen openbaar verkocht. De "Ontvanger der Gerechtelijke Akten en Domeinen te Oostende" geeft voor de overdracht in een document van 12 juli 1946 "ontlasting aan den Heer Dumon, Bureau-chef militiebureau te Oostende".

Ook in Brugge zijn in april 1944 door de bevolking met zekerheid radiotoestellen ingeleverd. Dat volgt niet expliciet uit stukken in het stadsarchief van Brugge, maar wel uit brieven die zich in het stadsarchief van Gent en Oostende bevinden. Enkele inwoners van Oostende blijken namelijk in het bezit te zijn van een tweede huis in Brugge en hebben de daar aanwezige radio in die stad ingeleverd. De betreffende ontvangstbewijzen dragen het nummer 14.008, 14.140 en 14.751. De toestellen blijken ingeleverd te zijn in "Brugge District III St. Andries".

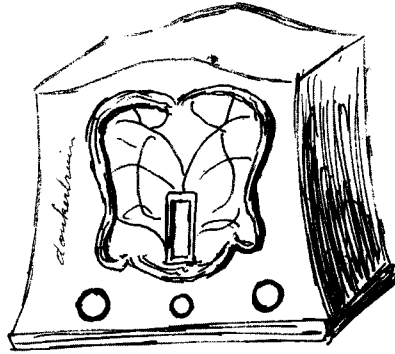
Documenten in het stadsarchief van Brugge die betrekking hebben op ingeleverde radiotoestellen, maar waarvan de status niet geheel duidelijk is, verwijzen naar nummers van ontvangstbewijzen die liggen tussen 228 en 14.705. Mogelijk houdt dat in dat in Brugge minstens 14.000 radiotoestellen zijn ingeleverd. Dat kan dan echter niet alleen betrekking hebben op de stad Brugge zelf, want Stad Brugge telde in 1944 omstreeks 52.000 inwoners, die samen mogelijk 2.500 maar waarschijnlijk zeker niet meer dan 5.000 toestellen ingeleverd zullen hebben. Het eerste aantal geldt bij een ongeveer gelijk inleveringspercentage als in Oostende, het tweede bij een inleveringspercentage dat gelijk is aan dat van Nederland als geheel. In door de Duitsers verlaten kwartieren worden,

Ingeleverde merken in Oostende (1944)

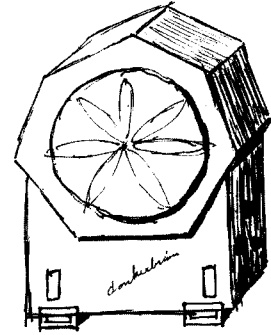
Philips	30%
SBR	10%
Bell / Radiobell	6%
Novak	4%
Siera	4%
Blaupunkt	3%
Nora	3%

Philips 638 A

*H. M. V.
42 A.C.*

Philips 2634

Brugge was een getalenteerd tekenaar rijk, die de toestellen die na het vertrek van de Duitsers in september 1944 achterbleven tekende om de eigenaren ervan te kunnen achterhalen. Hierboven enkele fraaie voorbeelden van zijn kunde.

volgens een lijst in het stadsarchief, minstens 144 radiotoestellen aangevonden van inwoners die zich tijdens de bezetting bezondigd hadden aan sabotage, ontzekking aan verplichte tewerkstelling en beluisteren van de Engelse zenders. Van een deel kan de eigenaar opgespoord worden, mede dankzij de nuttige diensten van een getalenteerde tekenaar. Toestellen waarvan de eigenaar niet bekend is, worden uitgeleend aan het Canadees hospitaal in St. Andries. Niet alle in beslag genomen toestellen komen evenwel boven water en vermoed wordt dat de ontbrekende toestellen zich (deels) in handen bevinden van het personeel dat tijdens de Duitse bezetting werkzaam was in de verblijven waar de toestellen werden gebruikt.

Burgemeester en Schepenen verstrekken de Hoofdcommissaris van Politie daarom een lijst met de namen van het betreffende personeel met het verzoek een nader onderzoek in te stellen.

Van de in Gent wegens strafmaatregelen ingeleverde radiotoestellen wordt na de bevrijding een deel teruggevonden. In totaal worden 309 toestellen verzameld, waaronder ook toestellen uit andere arrondissementen. Inwoners van die arrondissementen doen hun beklag bij de gouverneur van de provincie Oost-Vlaanderen, omdat ze van mening zijn dat het gemeentebestuur van Gent onvoldoende medewerking verleent bij de opsporing van hun toestellen. In een brief aan de gouverneur van 15 januari 1945, waarin de burgemeester de beschuldigingen weerlegt, meldt hij dat van de 309 radiotoestellen uiteindelijk 194 "posten" aan de eigenaren zijn teruggegeven. Van 115 toestellen is het niet mogelijk de eigenaar te achterhalen. Deze toestellen zijn ter beschikking gesteld van de geallieerde overheid.

Bij mijn onderzoek in Nederland heb ik ook het gemeentearchief van Baarle-Hertog onderzocht. Baarle-Hertog is namelijk een Belgische enclave in Nederland, volledig omsloten door Nederlands gebied, gelegen in de provincie N-Brabant. Omdat in Nederland alle 1016 toenmalige gemeenten geconfronteerd werden met een algemene inleveringsplicht (in mei 1943), hield ik rekening met de mogelijkheid dat die inleveringsplicht ook op

de enclave Baarle-Hertog zou zijn toegepast. Mijn archiefonderzoek leverde op dat in de naburige Nederlandse gemeente Baarle-Nassau relatief veel radiotoestellen zijn ingeleverd (zelfs duidelijk meer dan het gemiddelde van de hele provincie), terwijl in Baarle-Hertog hiervan geen enkele spoor werd gevonden.

Samenvattend kan als resultaat van mijn verkennend onderzoek gesteld worden dat in de Belgische kuststrook op enkele plaatsen (Antwerpen, Brugge en Oostende) met zekerheid sprake is geweest van de verplichte inlevering van radiotoestellen door de burgers en wel in april 1944, ongeveer één jaar na de verplichte inlevering in Nederland. Anders dan in Nederland zijn echter geen toestellen naar Duitsland afgevoerd. Omdat de verordening over de inlevering van radiotoestellen van 4 april 1944 zich exclusief richt op het westelijk deel van België, mag vermoed worden dat in de overige delen van België geen verplichte inlevering van radiotoestellen door burgers heeft plaatsgevonden. Verder zijn in veel plaatsen in de kuststrook radiotoestellen aangekocht, gehuurd of geleend ten behoeve van lokale onderdelen van de Duitse Wehrmacht. Bovendien zijn in dat gebied veel toestellen in beslag genomen als strafmaatregel wegens anti-Duitse houding, overtreding van verordeningen of de weigering Duitse bevelen op te volgen.

Voor een meer compleet en gedetailleerd beeld is nader onderzoek noodzakelijk. Personen die belangstelling hebben voor een voortzetting van het onderzoek, wil ik desgewenst graag van advies dienen en voorzien van nadere informatie over de precieze vindplaatsen van de relevante documenten.

Geraadpleegde bronnen:

Bundesarchiv Berlijn
Rijksarchief Kortrijk
Stadsarchieven van Antwerpen, Gent, Brugge, Veurne en Diksmuide
Gemeentearchief Baarle-Hertog